

**Tożsamość Słowian
zachodnich i południowych
w świetle XX-wiecznych dyskusji i polemik**

Prace Naukowe

Uniwersytetu Śląskiego
w Katowicach
nr 3617

50 lat
Uniwersytetu
Śląskiego
w Katowicach

Tożsamość Słowian zachodnich i południowych w świetle XX-wiecznych dyskusji i polemik

T. 1
Konteksty filologiczne i kulturoznawcze

pod redakcją
Katarzyny Majdzik i Józefa Zarka

Redaktor serii: Historia Literatur Słowiańskich
Piotr Fast

Recenzent
Patrycjusz Pająk

Spis treści

Wstęp (<i>Katarzyna Majdzik, Józef Zarek</i>)	7
Barbara Czapik-Lityńska Tożsamość jako wartość	13
Bożena Tokarz Stereotyp tożsamości	27
Magdalena Pytlak Swoje, obce, skolonizowane. Uwagi na temat wewnętrznych sporów o model kultury bułgarskiej w ostatniej dekadzie XX wieku	43
Dorota Gołek-Sepetliewa Kwestie tożsamości narodowej i kulturowej w twórczości poetyckiej Ani Iłkova	53
Vesna Grahovac-Pražić, Sanja Vrcić-Mataija Zavičajni identitet u nastavi	65
Cvijeta Pavlović Granice europskoga/slavenskoga istoka i zapada: poljska književnost u kanonu svjetske književnosti iz hrvatske perspektive	83
Antonina Kurtok Chorwacka mniejszość narodowa na Węgrzech – w poszukiwaniu defi- nicji przynależności	103
Agata Jawoszek Problemy tożsamościowe bośniackiej diaspory w Turcji. Zarys proble- matyki	123
Joanna Czaplińska Jak pozostać sobą w obcym języku? Strategie konwersji językowej pisa- rzy pochodzenia słowiańskiego	139

Anita Gostomska	
Od <i>Kultury kłamstwa</i> do <i>Kultury karaoke</i> . Obraz przemian utrwalony w eseistyce Dubravki Ugrešić	155
Divna Mrdeža Antonina	
O protonacionalnom identitetu Jurja Barakovića u povijesti književnosti	173
Zvezdana Rados	
Problematika hrvatskoga nacionalnog identiteta u Krležinu romanu <i>Zastave</i>	193
Natalia Wyszogrodzka-Liberadzka	
W obronie chorwackości. Kwestie tożsamościowe na łamach czasopisma „Krugovi” (1952–1958)	211
Ana Dalmatin	
Dijalektyczna perspektywa južnoslavenskih književno-jezičnih odnosa	221
Silvija Borovnik	
Problem tożsamości Słoweńców w esejach Draga Jančara	233
Marta Buczek	
Tożsamość jednostki w słowackiej prozie naturyzmu	247
Tomasz Derlatka	
Opisy podróży po krajach słowiańskich z lat 50. i 60. XX wieku: próba podtrzymania filozofiańskiej tożsamości Górnoślączyzan czy jej destrukcja?	263
Robert Bacalja	
Identiteti u raspravi <i>Hrvatski književnici mletačke Dalmacije i život njihova doba</i> Tome Matića iz 1925. i 1927.	277
Tatjana Đurišić-Bečanović	
Konstruisanje crnogorskog identiteta između srpskog i crnogorskog nacionalističkog diskursa	301
Piotr Żurek	
Tożsamość narodowa Josipa Broza Tity	327
Miroslav Kouba	
Makedonie v zrcadle minulosti a přítomnosti: <i>Makedonská encyklopedie</i> mezi sociokulturním diskurzem a sémiotickou interpretací	343
Lidia Tanuszewska	
Zaprojektowana tożsamość „Nowomacedończyków”	359

Wstęp

Obecne zainteresowanie problematyką tożsamości w kulturach Słowian zachodnich i południowych kształtują bodaj dwie istotne okoliczności: zmiany zachodzące we współczesnej humanistyce, a zwłaszcza to, co bywa nazywane w jej badaniach zwrotem kulturowym lub antropologicznym, oraz transformacja ustrojowa krajów Europy Środkowo-Wschodniej i rozpad kilku federacyjnych form państwowości, zmuszające m.in. do ponownego wskazania czynników kształtujących własną tożsamość narodową, niekiedy również do jej redefinicji. Okoliczności te, w różnym stopniu przywoływane i eksponowane, brali pod uwagę nie tylko organizatorzy spotkania naukowego w Instytucie Filologii Słowiańskiej Uniwersytetu Śląskiego, lecz także zaproszeni na nie goście z Polski i wielu krajów słowiańskich. Oczywiście należy dodać, że niektórzy z nich rekonstruowali kwestie tożsamościowe w wybranych fazach historycznego rozwoju danego społeczeństwa czy grupy społecznej. Widoczne było ponadto wyraźne zainteresowanie dylematami emigranta i społeczności diaspory.

Ogólniejszą refleksję nad kwestią tożsamości zawiera w prezentowanym tomie artykuł Barbary CZAPIK-LITYŃSKIEJ *Tożsamość jako wartość*. Autorka przypomina nowsze propozycje badawcze i wskazuje, iż „najtrafniejsze definicje tożsamości pochodzą z prac socjologów podejmujących zagadnienia tożsamości społecznej i tożsamości kulturowej” (s. 14). Tytuł swego tekstu wspiera cytatem z pracy Zygmunta Baumana, precyzując przy okazji, iż chodzi o perspektywę antropologiczno-socjologiczną. Preferencje własne nie wykluczają jednak zainteresowania autorki badaniami nad tożsamością w poszczególnych polskich

ośrodkach slawistycznych czy dostrzegania, że tożsamość kulturowa może się jawić „jako przestrzeń zróżnicowana i jako przestrzeń różnicy” (s. 18). Badaczka potwierdza też opinie, że tożsamość to zagadnienie ważne, zwłaszcza „w dobie zmian i kryzysów” (s. 20).

Odmienne rozkłada akcenty w swoim ujęciu kategorii tożsamości Bożena TOKARZ, uwydatnia bowiem jej ścisły związek z pojęciem stereotypu. Stereotyp nie służy jednak samoidentyfikacji. Stereotypizacja tożsamości może zatem sprzyjać manipulacji, zwłaszcza w relacjach jednostki i wspólnoty. „Dlatego tożsamość stanowi pojęcie nie tylko wieloznaczne, lecz także niebezpieczne w badaniach literackich [...]” (s. 30). Przeciwność tego tekstu w stosunku do poprzedniego łagodzi spora zgodność autorek w sprawie znaczenia różnicy oraz wątku etycznego w refleksji nad tytułowym pojęciem. Oba artykuły w znacznym stopniu dopełniają się i łącznie przybliżają zakres oraz blaski i cienie podejmowanej problematyki.

Wydaje się to o tyle ważne, że otwartość propozycji badawczych, akcentowanie dynamiki zjawisk i ich niejednorodności, ujawnianie powikłań to rysy charakterystyczne dla współczesnego myślenia o tożsamości, sprzyjające zarazem zainteresowaniu wielością i zróżnicowaniem identyfikacji, m.in. w obszarze kultur słowiańskich. Co nie musi wykluczać przynależności do szerszej wspólnoty kulturowej. Co więcej, może być nawet cechą wskazującą na taką przynależność. Potwierdzał to przed paru laty śląski filolog klasyczny Zbigniew Kadłubek, kiedy sięgnął po tekst chorwackiego eseisty Vlado Gotovca, by zacytować z niego fragment i podkreślić frazę końcową. Pisał wtedy: „Ostatnie słowa szczególnie poruszają mój umysł: »[...] żadnej syntezy, zawsze różnorodność«. Taka jest bowiem Europa, taki jest Śląsk i jego literatura. W różnorodności jest bowiem rdzeń tego, co Rzymianie nazywali »universitas«”¹. Podobną perspektywę da się również odnaleźć w części artykułów niniejszego tomu.

Konstituującą dla jednostki i społeczeństwa/narodu wartość tożsamości, jak i niebezpieczeństwa wynikające ze zbytowego zawierzenia wspólnotowym identyfikacjom, ideologiom oraz mityzacji odzwierciedlają zebrane w niniejszym tomie wypowiedzi badaczy z krajów Słowiańszczyzny południowej i zachodniej. Różne tożsamościowe aporie i wymiary (jednostkowe/wspólnotowe, kulturowe/narodowe, stereotypowe/ideologiczne) przeplatają się w artykułach. Mimo to próbo-

¹ A. KUNZE, Z. KADŁUBEK: *Myśleć Śląsk. Wybór esejów*. Katowice, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 2007, s. 15.

waliśmy uporządkować ten bogaty i niejednoznaczny materiał, klasyfikując go wedle klucza tematycznego, a ściślej – wedle aspektu, ku któremu ciężą poszczególne rozprawy.

Zasadniczą część tomu otwierają zatem rozważania nad współczesnymi problemami tożsamości w konkretnych kulturach narodowych (bułgarskiej i chorwackiej). Prace bułgarystyczne eksponują wyraźnie odnowienie dyskursu tożsamościowego w kontekście zmian ustrojowych i kulturowych. Magdalena PYTLAK skupia uwagę na stwierdzonym kryzysie dziedzictwa literackiego i potrzebie jego reinterpretacji w oparciu o podział: swoje – obce; przypomina też próbę „stworzenia całościowej koncepcji wzajemnych stosunków bułgarskiej kultury z kulturą światową” (s. 47); wreszcie omawia propozycję A. Kiosewa uchwycenia procesu „samo-kolonizacji” kultury rodzimej w trakcie przyswajania przez nią europejskiego modelu kulturowego. Dorota GOŁEK-SEPETLIEWA przedstawia natomiast *Kwestie tożsamości narodowej i kulturowej w twórczości poetyckiej Ani Iłkova*. Podkreśla mocne zadomowienie bułgarskiego autora w tradycji literackiej i zarazem ujawniany w jego tekstach ironiczny dystans, który podważa „konceptualizacje świata, zakorzenione ideologie, znane dyskursy, utarte postawy i potoczną mentalność” (s. 62). Punktem wyjścia do przeprowadzonych analiz są głównie tezy polskich badaczy literatury oraz kultury. Znajdziemy wśród nich opinię Bogusława Zielińskiego, w której wyróżnia on trzy zasadnicze rodzaje tożsamościowych odniesień Słowian południowych: aktualizację własnych modeli tożsamości, określenie na nowo relacji z Europą, ponowne zdefiniowanie stosunku do swych słowiańskich sąsiadów (s. 54).

Chorwackie badaczki z Uniwersytetu w Zadarze: Vesna GRAHOVAC-PRAŽIĆ i Sanja VRČIĆ-MATAIJA opowiadają się z kolei za praktyczną potrzebą nauczania i kultywowania w szkołach tożsamości małych ojczyzn. Ich zdaniem, w dobie globalizacji zachowanie regionalnej (właściwej rodzinnym stronom i miejscu urodzenia, bo to właśnie oznacza chorwackie słowo *zavičaj*) tożsamości kulturowej jest kluczowe dla podtrzymania szerszej, narodowej identyfikacji.

Przemiany tożsamościowe, kryzysy identyfikacji, potrzebę określenia narodo-kulturowego w „morzu obcości” opisują również inne badaczki z Polski i Chorwacji. Cvijeta PAVLOVIĆ przez pryzmat recepcji polskiej literatury w Chorwacji próbuje określić kulturowo-polityczne usytuowanie literatury chorwackiej jako powstałej na styku Zachodu i Wschodu. Według autorki bowiem miejsce, jakie w XX-wiecznym kanonie literatury chorwackiej zajmuje polska twórczość, jest miar-

dajnym wskaźnikiem postaw i wyznacznikiem kierunków polemik tożsamościowych toczących się między Słowianami południowymi.

Pojawiające się w tej części rozważania na temat relacji: swój – obcy najczęściej towarzyszą refleksji nad życiem poza rodzimym/prymarnym *universum* interpretacyjnym. Odnoszą się zatem przede wszystkim do życia na emigracji bądź w diasporze. Przykładem tego rodzaju wywodu jest tekst Antoniny KURTOK. Autorka przybliżyła w nim sytuację mniejszości chorwackiej na Węgrzech, poczynając od okoliczności historycznych, które dały jej początek, po stan współczesny regulowany zapisami prawnymi państwa węgierskiego. „Złożona tożsamość” to przywołane przez Kurtok określenie chorwackiej badaczki Jadranki Grbić, które uwzględnia przynależność państwową mniejszości, jej przynależność narodową (narodowościową) oraz regionalną (lokalną). Chodzi zatem o tożsamość podwójną, gdy któryś z komponentów ma mniejsze znaczenie, a nawet potrójną.

O problemach złożonej tożsamości członków diaspery traktuje też artykuł Agaty JAWOSZEK, która opisuje tożsamościowe problemy i paradoksy bośniackiej diaspery w Turcji. Badaczka zarysowuje pokrótce dzieje migracji bośniackich muzułmanów do różnych krajów świata, począwszy od XIX wieku. Analizując przypadek turecki, zwraca uwagę na szczególne funkcje tej diaspery (która jest „obiektem [...] idealizacji i romantycznych fantazji rodaków, którzy zostali w kraju”) dla kształtowania dyskursu tożsamościowego tzw. Boszniaków, a także jej historię i wewnętrzne przemiany oraz sposoby organizowania się jej członków.

W przypadku emigracji przyjmuje się zwykle, że rezygnacja z każdego ważnego elementu budującego tożsamość narodową, a za taki uważa się np. język ojczysty, oznacza odrzucenie tożsamości dotychczasowej. Tymczasem przejściu na język obcy może towarzyszyć potrzeba uniwersalizacji określonego doświadczenia z dziejów własnego narodu lub bodaj z biografii własnej. Zmiana, o której mowa, nie musi jednak oznaczać radykalnej zmiany tożsamości. Taka postawa bliska jest Joannie CZAPLIŃSKIEJ, która opisuje wybrane *Strategie konwersji językowej pisarzy pochodzenia słowiańskiego*, widząc w nich możliwe odpowiedzi na pytanie: Jak pozostać sobą w obcym języku?

Spotykamy również autorów negujących potrzebę akceptacji tożsamości zbiorowej, gdyż uznają prymat tożsamości indywidualnej. Taki przypadek prezentuje Anita GOSTOMSKA, omawiając eseistykę Dubravki Ugrešić. Nie ukrywa przy tym, że postawa emigracyjnej pisarki była najpierw reakcją na praktykę stereotypizacji tożsamości w wyłonionym z Jugosławii nowym państwie chorwackim. Zaś reakcję eseistki utrwalił

kontakt ze zglobalizowaną kulturą zachodnią. Ugreścić pozostaje więc, w opinii badaczki, nadal outsiderką.

W dalszej grupie tekstów podjęto próbę konceptualizacji tożsamości jednostki i zbiorowości w konkretnej fazie historycznej. Badaniu tejże posłużył głównie materiał literacki: do poematu *Vila Slovinke* Juraja Barakovicia odwołuje się Divna MRDEŽA ANTONINA, z kolei do powieści chorwackiego klasyka Miroslava Krležy pt. *Zastave* (pol. *Sztandary*) nawiązuje Zvezdana RADOS. Obronną rolę publikacji chorwackiego pisma „Krugovi” (1952–1958) podkreśla Natalia WYSZOGRODZKA-LIBERADZKA. Periodyk ten w okresie swego istnienia przeciwstawiał się centralizmowi serbskiego Belgradu, trwał „na straży języka chorwackiego, chorwackiej kultury i propagowania twórczości chorwackich pisarzy” (s. 219). A więc tym samym wzmacniał tożsamość Chorwatów. Do materiału językowego i literackiego odwołuje się także Ana DALMATIN opisująca serbsko-chorwackie relacje kulturowe i ugruntowująca swoje dowodzenie w wielu teoriach filozoficznych (od Hegla, przez Wittgensteina, po Heideggera). Silvija BOROVNIK sięga z kolei po eseje znanego polskiemu czytelnikowi słoweńskiego pisarza Drago Jančara.

Z obszaru zachodniej Słowiańszczyzny Marta BUCZEK wybiera słowacką prozę naturyzmu (z lat trzydziestych i czterdziestych XX wieku) i analizuje w niej tożsamość jednostki. Interesuje ją głównie filozoficzny kontekst identyfikacji, która oparta jest na archaiczno-mitycznym postrzeganiu świata. Dostrzega tu powinowactwa z koncepcjami Nietzschego, Bergsona czy wczesnego egzystencjalizmu i pewien ton polemiczny z ówczesnym przekazem dotyczącym słowackiej tożsamości narodowej. Na funkcję ideologiczną i perswazyjną opisów podróży Górnołużyczan po socjalistycznych krajach słowiańskich w latach pięćdziesiątych XX wieku wskazuje natomiast Tomasz DERLATKA. W przeciwieństwie do praktyki starszej, kiedy podobne opisy miały wzmacniać słowiańską świadomość narodową Serbołużyczan, w opisywanym przez autora okresie ich rolą było obrazowanie socjalistycznych przemian społecznych, budowania infrastruktury przemysłowej i kolektywizacji rolnictwa. Miały więc wypierać ze świadomości niepożądane ślady „mitu słowiańskiego” i korygować w tym zakresie górnołużycką tożsamość.

Stereotypizacji i ideologizacji tożsamości narodowej w ich konstruktywnym, ale i redukcjonistyczno-mitologizacyjnym sensie poświęcona jest ostatnia część tomu. Odnajdziemy tu artykuł Roberta BACALJI, który przedstawia krytyczne spojrzenie na pracę Tomy Maticia poświęconą dalmatyńskiej literaturze, powstałej w okresie panowania Republiki Weneckiej. Bacalja opisuje konstruowanie w rzeczowej rozprawie chor-

wackiej tożsamości narodowej oraz użycie stereotypów narodowych (m.in. tureckich, włoskich) w celu autoidentyfikacji Chorwatów. Tatjana ĐURIŠIĆ-BEČANOVIĆ analizując teksty, w których funkcja estetyczna została wyraźnie zmarginalizowana na rzecz funkcji apelatywnej i konatywnej, pokazuje, jak formowana na ich podstawie czarnogórska tożsamość kształtuje się w wyniku napięć między serbskim i czarnogórskim dyskursem o cechach nacjonalistycznych. Piotr ŻUREK natomiast rozważa kwestię tożsamości narodowej Josipa Broza Tity. Jego artykuł zamyka konkluzja o potrzebie odróżniania tożsamości narodowej od tożsamości państwowej przywódcy socjalistycznej Jugosławii.

Wreszcie dwa artykuły sygnalizują przypadki kontrowersyjnych działań mających wzmacniać, ale i korygować tożsamość narodową Macedończyków. W obu ujęciach źródłem kwestii spornych jest mit antycznej Macedonii, który stał się częścią oficjalnej polityki kulturowej nowego macedońskiego państwa. Miroslav KOUBA pokazuje problem na przykładzie projektu i rozpoczętej w 2009 roku edycji macedońskiej encyklopedii narodowej. Udało się wtedy wydać dwa tomy, które wywołały protesty środowisk albańskich. W rezultacie wycofano je z dystrybucji, zmieniono redaktora naczelnego i zespół redakcyjny. Mimo to komentator nie widzi w najbliższej przyszłości szans na wznowienie przedsięwzięcia. Jeszcze większe emocje ujawnia tekst Lidii TANUSZEWSKIEJ, która zdecydowanie krytycznie ocenia projekt i rezultaty przebudowy w historyzującym stylu centrum macedońskiej stolicy („Skopje 2014”). Pisze: „Dla dzisiejszego »Nowomacedończyka«, dumnego ze swojej historii symbolizowanej przez monumentalny pomnik Aleksandra Macedońskiego, nazwanie go Słowianinem ma obraźliwy wydźwięk, co potwierdziła ostra reakcja rządu macedońskiego” (s. 362). Nie przypadkiem więc autorka tytułuje artykuł ironicznie: *Zaprojektowana tożsamość „Nowomacedończyków”*.

Katarzyna Majdzik,
Józef Zarek

Na okładce wykorzystano obraz *Rdeča lunina preproga* autorstwa Maruše Šuštar

Redaktorzy

Barbara Jagoda

Barbara Todos-Burny

Projektant okładki

Paulina Dubiel

Redaktor techniczny

Małgorzata Pleśniar

Korektorzy

Katarzyna Majdzik

Dominika Malska

Lidia Szumigała

Łamanie

Marek Zagniński

Copyright © 2017 by

Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego

Wszelkie prawa zastrzeżone

ISSN 0208-6336

ISBN 978-83-226-3117-1

(wersja drukowana)

ISBN 978-83-226-3118-8

(wersja elektroniczna)

Wydawca

Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego

ul. Bankowa 12B, 40-007 Katowice

www.wydawnictwo.us.edu.pl

e-mail: wydawus@us.edu.pl

Wydanie I. Ark. druk. 23,0. Ark. wyd. 25,5.

Papier Alto 90 g/m², vol. 1.5. Cena 28 zł (+ VAT)

Druk i oprawa: „TOTEM.COM.PL Sp z o.o.” Sp.K.

ul. Jacewska 89, 88-100 Inowrocław